

U POVODU 350-GODIŠNJICE ROĐENJA JURJA KRIŽANIĆA

Iako datum rođenja Jurja Križanića nije dosada pouzdano utvrđen, prevladava mišljenje da se on najvjerojatnije rodio potkraj 1617. ili možda negdje u toku iduće godine. Pokušaji da se prilikom 350-godišnjice toga događaja priredi u nas simpozij o Križaniću nisu uspjeli, a ni drugdje se slični znanstveni skup nije sastao. Ni međunarodni zbornik, za koji je holandski slavist dr. Tom Eekman dao poticaj i koji je trebao izaći neposredno pred tu obljetnicu, nije još izašao.

Redakcija »Historijskog zbornika« nije, doduše, mogla Križanićev jubilej obilježiti sveskom koji bi mu u cjelini posvetila, ali je uspjela da u ovom dvogodištu za 1968—69. odvoji za nj dio prostora i ispuni ga priložima vrijednim pažnje. Pri tom duguje osobitu zahvalnost poznatom sovjetskom »križanićologu« Aleksandru Ljvoviču Goljdbergu, koji je za naš časopis napisao dvije rasprave — prva je objavljena u prošlom svesku (XIX—XX, 1966—67) — i izradio prvu bibliografiju Križanićevih radova i literature o njemu. Sretnim stjecajem okolnosti i naš je »križanićolog« dr. Ivan Golub dovršio u to vrijeme svoju opsežnu raspravu o Križanićevu sudjelovanju u sporu oko prava Slovenaca na članstvo u svetojeronimskim zavodima u Rimu, koja po mnoštvu dosada nepoznatih podataka znatno obogaćuje poznavanje Križanićeve ličnosti i djelatnosti. Tim je priložima urednik HZ dodao ocjene nekih radova koji su se posljednjih godina na tom području pojavili, a na ovom mjestu pridružuje im, kao završnu riječ, tekst svoga predavanja održanog 1968. na zagrebačkom radiju kojim je pokušao da u najkraćim crtama prikaže današnje stanje u proučavanju Jurja Križanića, njegovih ideja i djela.

*

Već više od jednog stoljeća, otkad su spisi Jurja Križanića postali pristupačni proučavanju, u znanstvenim se krugovima raspravlja o različitim problemima kojima oni obiluju. Taj interes, koji su na posljednjem međunarodnom kongresu slavista 1963. zasvjedočila četiri referata i koji je dvije godine kasnije, 1965, urodio prvim kritičkim izdanjem Križanićeve glavnog djela: »Razgovori ob vladateljstvu«, obično nazivanog »Politikom«, sam je po sebi dovoljan dokaz da su problemi koje je Križanić rješavao i misli koje je pri tom razvijao još uvijek vrijedni osobite pažnje i, štaviše, u mnogom pogledu aktuelni, živi.

Iako bibliografija literature o Križaniću, koju je pripremio Aleksandar Ljvovič Goljdberg,¹ danas najistaknutiji »križanićolog« — da upotrijebim njegov izraz — u sovjetskoj nauci, sadržava nešto preko 170 jedinica, i dalje se pro-

¹ O dosadašnjim radovima A. Lj. Goljdberga usp. J. Šidak, Prinos A. Lj. Goljdberga proučavanju Jurja Križanića, HZ XIX—XX, 1966—67, 570—572.

nalazi nova izvorna građa o njegovu životu i novi, dosad nepoznati tekstovi iz njegova neumornog pera, a o njegovim se shvaćanjima — jezičnim, religioznim, političkim i ekonomskim — i danas raspravlja još uvijek s novih aspekata, prije zanemarenih ili nedovoljno uočenih. To, dakako, pretpostavlja i različita, a u ponekim važnijim pitanjima i oprečna mišljenja.

Doduše, diskusija o osnovnom spornom problemu, koja se pojavila već s prvim izdanjem Križanićeve »Politike«, može se najzad smatrati završenom. Obje suprotne teze o Križaniću kao katoličkom misionaru ili, čak, i agentu Rimske kurije, s jedne, i o njegovu isključivom slavenstvu kojemu je potpuno podredio ili čak i žrtvovao svoje vjersko uvjerenje s druge strane, doživjele su na javnoj raspravi u Moskvi potkraj 1956. konačnu osudu. Odluka je morala pasti ondje jer su se obje teze najžešće sukobljavale upravo u ruskoj historiografiji. Rješenje nije bilo novo: već su Valjdenberg (1912) u ruskoj i Jagić (1917) u našoj nauci zastupali dobro argumentirano mišljenje da su se katolicizam i slavenstvo, od Križanićeve mladenačke promemorije 1641. do njegove smrti pod Bečom 1683, tako tijesno isprepletali i prožimali da se jedan od drugoga ne mogu odvojiti. Križanić je bio duboko uvjeren da jedinstvo svega Slavenstva nužno zahtijeva takvo izmirenje pravoslavlja s katolicizmom u kojem prvo ne će biti primorano da se podredi drugom, i samo je u tom obliku, kao svećenik i čovjek svoga doba, mogao zamisliti neophodnu idejnu podlogu za to jedinstvo.

Jedinstvo, pak, slavenskih naroda nije zamišljao kao njihovo podvrgavanje pod vlast ruskog cara, jedinog tada vladara slavenske krvi — a vladara domaćeg porijekla uopće je smatrao osnovnim preduvjetom slobodnoga državnog života za svaki narod bez razlike — nego je od cara očekivao da će pomoći uspostavljanje nekadašnjih slavenskih država, osobito na Balkanskom poluotoku. Zbog toga je Rusiju i upućivao na prodor prema Crnom moru koji bi je morao nužno dovesti u sukob s Turskom, tadašnjom gospodaricom toga turskog jezera — kako su često Crno more nazivali.

Nije dakle bio »otac panslavizma«, kakvim ga i danas na Zapadu ponekad smatraju — ako se pod panslavizmom pomišlja na ujedinjenje slavenskih naroda pod vlašću Rusije.

Budući da je i misao crkvenog jedinstva povezivao s osobnom ulogom i utjecajem ruskog cara-samodršca, njegova osnovna ideja neizbježno ga je navodila na to da u svom nacrtu konkretne državne politike istupi kao izraziti teoretičar apsolutne monarhije. Taj je oblik vladavine, s rijetkim iznimkama, obilježavao i drugdje, a ne samo u Rusiji, nesumnjiv napredak u usporedbi sa starijim sistemom feudalne monarhije. Uza sve to je Križanić imao dovoljno smjelosti da odlučno osudi tiraniju ruskih careva koji su, od Ivana Groznog dalje, svojom bezobzirnom poreznom politikom i »ljudoderskim zakonima«, kako ih on naziva, upropaštavali narod. Prema tome, ma koliko je ekonomski život zemlje i napose trgovinu podređivao interesima carske blagajne, ipak je osnovnu maksimu apsolutne monarhije izrazio riječima: »Kraljeva pak povinnost (tj. dužnost) iliti nastojanje jest, Podanikov učinit blaženih« (tj. sretnih). Njegovo poznavanje svagdašnjice širokih slojeva i, u vezi s tim, mnoštvo praktičnih prijedloga kojima bi trebalo unaprijediti njihovu materijalnu osnovku, zadivljuje svojom plastičnošću i neposrednom životnošću. Međutim, mišljenje

da je Križanić, u neku ruku, zastupao ideje razvijenijeg prosvijećenog apsolutizma XVIII stoljeća i bio mu preteča danas je već prevladano. Iako nema više sumnje o tome da se Križanićeva ekonomska shvaćanja kreću u granicama merkantilizma, tada općenito priznavane i provedene ekonomske teorije i politike, ipak se još uvijek proučava njegovo mjesto i značenje u razvoju suvremene ekonomske misli uopće.

Razumljivo je, prema svemu što je naprijed rečeno, ako Križanić odriče narodu pravo da se diže na bunu i silom odupire pritisku vlasti. A upravo su za njegova boravka u Rusiji široki slojevi na selu i u gradu bili u stalnom nemiru i pokretu.

Iako drugi zaslužni »križanićolog« L. M. Morduhovič, koji napose proučava Križanićeve ekonomske poglede, još i sada lomi koplje za svoje uvjerenje o njegovu negativnom odnosu prema feudalnom društvenom poretku, diskusija koja se posljednjih godina o tom povela zacijelo je privela konačnom rješenju i to sporno pitanje.² Križanić, porijeklom plemić, odlučno je branio postojeći društveni poredak koji je, s pravom, smatrao podlogom apsolutne monarhije. Žestoko je, doduše, napadao one boljare koji, kao biblijski Sardanapal misle samo na lagodan život u dokolici, ali je u svakom plemiću gledao općenito »namješnika i službenika careva«. Feudalni je poredak i zamišljao kao hijerarhijski strogo uređeno društvo, u kojem svaki sloj na svoj način služi državi tj. vladaru. Prema tome, i plemstvo ima svoje opravdanje samo ako ovu dužnost savjesno ispunjava. Kmet treba da mu to svojim radom omogući. Križanić nije zatvarao oči pred činjenicom da se ova njegova zamisao tek donekle podudara s društvenom zbiljom, ali je njegov, do sitnica razrađen, plan reforma polazio od feudalnih odnosa kao neophodnog preduvjeta za njegovu cjelovitu koncepciju.

U kratkom tekstu, kao što je ovaj, ne može se ni približno prikazati Križanićeva svestranost i širina njegova interesa. U posljednje vrijeme privlače pažnju slavista napose njegov jezik i ortografija koje je zasnovao kao zajednički književni jezik i pismo za sve grane slavenstva i kojima se i sam poslužio pišući svoju »Politiku«. Pravo, pak, otkriće donosi rasprava muzikologa Albe Vidakovića o jednom Križanićevu prilogu teoriji muzike,³ iako ono nije bilo nepoznato, a uskoro će, vjerojatno, brigom prije spomenutog Morduhovića, ugledati svijetlo i Križanićev oveći trakt o muzici iz njegova velikog moskovskog zbornika.

Čitavo jedno stoljeće znanstvenog rada nije bilo dovoljno da iscrpi obilje podataka i misli kojima je Juraj Križanić ispunio svoje spise. Iskustvo posljednjih dvaju desetljeća pokazuje da će ti spisi i, unatoč svemu, još uvijek zagonetna ličnost njihova autora i nadalje privlačiti pažnju mnogih učenjaka s najrazličitijih područja nauke.

Jaroslav Šidak

² L. M. Morduhovič, Antifeodalnaja koncepcija Ju. Križanića, Kratkie soobščeniija Inst. slavjanovedenija 26, 1958, 25—49. — O protivnom mišljenju usp. najnovije priloge M. A. Alpatova, Istoričeskaja koncepcija Ju. Križanića, Sovetskoe slavjanovedenie 1966, No 3, i A. L. Goljdberga, Juraj Križanić u Rusiji, u ovome svesku HZ.

³ O Vidakovićeve radu v. ocjenu J. Šidaka na i. mj., 661—662.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXI—XXII

1968—69

Redakcioni odbor

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB